

Middeleeuwse hoeven en hun locatie

Jan Timmers

In oude oorkonden en andere archiefstukken komen met regelmaat namen voor van boerenhoeven. Nagenoeg alle hoeven en boerderijen kregen een naam toebedeeld. Het was een duidelijke manier om aan te geven over welke hoeve men het eigenlijk had. Een plaatsaanduiding met straatnaam en huisnummer bestond immers niet. De namen van de hoeven werden vaak ontleend aan de naam van het gebied (het toponiem) waarin de hoeve lag. In deze bijdrage aan *Gemerts Heem* is het niet de bedoeling om nader in te gaan op de naamgeving, maar om een overzicht te geven van de plaatsen waar de middeleeuwse hoeven in Gemert precies gezocht moeten worden. We beperken ons dus tot de hoeven en boerderijen die vóór het jaar 1500 in een archiefstuk zijn vermeld. Andere oude hoeven en boerderijen blijven buiten beschouwing. Omdat hoeven vaak genoemd zijn naar het toponiem waar ze liggen geeft dat wel een globale aanduiding aan van de plaats waar gezocht moet worden, maar de exacte locatie is daarmee nog niet

bekend. In geen enkel archiefstuk vinden we die locatie precies aangegeven. Soms komen wel zogenaamde belendenden voor. Dat zijn percelen grond, wegen of waterlopen, die de begrenzing vormen van een hoeve. Ook dat soort informatie is nog onvoldoende om een hoeve precies te localiseren. Een overtuigend bewijs voor de locatie van een middeleeuwse hoeve is moeilijk te leveren. In feite moet de geschiedenis van elke hoeve afzonderlijk worden bestudeerd. Voor sommige hoeven is die geschiedenis in voldoende mate bekend, zodat we de locatie kennen. Met name geldt dit voor de hoeven die eigendom waren van de Duitse Orde. Omdat de Duitse Orde eigenaar bleef tot in de Franse Tijd vinden we in het Kommanderijarchief veel directe gegevens over deze hoeven. Het gaat hier om de hoeven Handel, Miltschot, Nieuwenhuizen en Vogelsanck. Iets soortgelijks is het geval bij het goed Ten Broek (de latere Armenhoeve), die eigendom was van de kerk van Gemert, en de hoeve Hazeldonk, die eigendom

was van de Latijnse School.

Soms is de naam van de hoeve bewaard gebleven tot in onze tijd. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de hoeve Ter Ynde (was in de volksmond Teringen Hoef) en de hoeve Ten Hogen Aarle. We denken dan de exacte plaats te kennen, maar moeten er toch rekening mee houden

Op deze locatie aan de Nieuwstraat bevond zich in vroeger tijden het middeleeuwse 'Goed Steenwech'.

dat de plaats waar het hoofdgebouw stond in de loop van de eeuwen verplaatst kan zijn.

In de meeste gevallen lukt het localiseren alleen als diverse gegevens uit verschillende archiefstukken met elkaar gecombineerd worden. En lang niet altijd levert dat een exacte plaats op, maar alleen een sterk vermoeden.

In de loop van de jaren is door verschillende personen binnen de heemkundekring onderzoek gedaan naar de plaatsen van de middeleeuwse hoeven. De resultaten kom je op verschillende plaatsen in Gemerts Heem en in boeken, uitgegeven door de heemkundekring tegen. Maar niet alles wat op dit moment bekend is, is gepubliceerd. Het leek daarom zinvol om de stand van zaken op te maken en een overzicht te geven van wat nu bekend is over de locatie van middeleeuwse hoeven in Gemert. De resultaten zijn samengevat in drie tabellen. De eerste tabel bevat de middeleeuwse hoeven, waarvan we op dit moment denken de exacte locatie aan te kunnen geven. Over de hoeven in de tweede tabel zijn we al wat minder zeker. Daarvan kunnen we alleen maar een waarschijnlijke plaats aangeven. Over de hoeven in de derde tabel weten we het minst. Daarvan durven we niet meer dan een globale plaatsaanduiding te geven.

Ook de boerderij die tot beginjaren zeventig nog dienst deed als noodkerk St. Jozef had een historie die terug reikt tot de middeleeuwen. Het was de aloude Hoeve Vogelzang. De hoeve werd gesloopt voor de bouw van het zwembad. De gebinten van de schuur (rechts nog juist zichtbaar) zijn hergebruikt in de schuur van het boerenbondsmuseum aan de Pandelaar.

In de tabellen is tegelijk aangegeven in welk jaar de betreffende hoeve voor het eerst vermeld wordt. In dat jaar bestond de hoeve in ieder geval al. Dat betekent niet dat de hoeve vóór dat jaar nog niet bestond. Er zijn in sommige gevallen aanwijzingen dat de hoeve ouder is. Dat hebben we te danken aan het feit dat het in de middeleeuwen gebruikelijk was om eigenaars van hoeven te vernoemen naar hun bezit. Johan van der Vondervoort is overduidelijk genoemd naar de hoeve Ter Vondervoort. Waarschijnlijk was hij eigenaar van de hoeve. Misschien was het een voorouder van hem die op Ter Vondervoort

woonde. Het voorkomen van een dergelijke naam is dus ook een bewijs van het bestaan van die hoeve. In de tabel is daarom ook het eerste jaar vermeld waarin personen voorkomen, die vernoemd zijn naar een hoeve. In de tabellen is dat de Eerste Verwijzing genoemd. We weten zeker dat de betreffende hoeve in dat jaar al bestond, ook al wordt de hoeve zelf niet genoemd. Alleen als de vermelding van een dergelijke verwijzing naar een hoeve ouder is dan de oudste vermelding van de hoeve is de verwijzing opgenomen. Voor wat betreft de plaatsaanduiding van de hoeven wordt steeds sectie en

nummer gegeven van het kadaster van 1832 van het perceel of de groep percelen, waarop de hoeve stond. Voor de duidelijkheid is ook de huidige situatie aangegeven middels de nu geldende straatnaam.

Niet alle vermeldingen van hoeven en boerderijen zijn in onderstaande tabellen opgenomen. Van een tiental vermeldingen van hoeven en erven kunnen we momenteel ook nog geen globale aanduiding geven. De opbrengst is echter behoorlijk groot. Van maar liefst 18 middeleeuwse hoeven te Gemert kennen we de exacte locatie en van een tiental hebben we een waarschijnlijke locatie te pakken. Er zijn weinig dorpen in Noord-Brabant waar al zoveel middeleeuwse goederen een plaats hebben gekregen.¹

Het is erg moeilijk om alle bijdragen in Gemerts Heem en daarbuiten te vermelden waarin de locatie van middeleeuwse hoeven aan de orde kwam. Dat wordt dan ook achterwege gelaten. Wel willen we wijzen op de belangrijke artikelenreeks van Peter van de Elsen over de goederen van de Duitse Orde en zijn studie van het gehucht Esdonk. Daarnaast de (vele) artikelen van de hand van Ad Otten over o.a. Hazeldonk, Kieboom, Hofgoed, Steenweg en Ter Watermolen. De inventarisatie van omgrachte hoeven, de bewerking van het landboek (Gemeentearchief Gemert inv. nr 414) en het historisch geografisch onderzoek van het zuiden van Gemert door de auteur van dit artikel leverde verder gegevens op. Tenslotte verdient vermeld te worden het onderzoek van Adriaan van Zeeland naar de hoeve De Wouw en het puzzelwerk van Wim van de Vossenbergh naar de locatie van De Vossenbergh.

Noot:

Aan de Lodderdijk ging in de jaren zestig de oude Hoeve De Voort in vlammen op.

Tabel 1: Lokaliseerbare hoeven.

Naam van de hoeve	Eerste Vermelding	Persoon die naar de hoeve verwijst	Eerste Verwijzing	Kadaster 1832	Huidige plaatsaanduiding
De Wauw	1366			K438	Doonheide
De Hogen Aarte	1366			F429-430	Lagen Aarleseweg
Het Hofgoed	1366			L212-215	Ruijschenberghstraat
Leengoed Esdonk	1366	Emont van Esdonk ?	1364	A144	Torenwiel
Wijnboom	1377	Alard van Wijnboom	1467	I573	Wijnboomlaan
Ten Boer	1380	Henric van den Bore	1332	H666 ?	Kromstraat
Hazeldonk	1383	Engelbrecht van Halseldonc	1326	H216,217	Tussen Hazeldonklaan en Broekkantsweg
Hoeve Esdonk	1390	Wauter van Esdonk ?	1364	A54	Esdonk
Ter Watermolen	1407			L31	Hoek Haageijk / Molenstraat
Handel	1409	Everart van Hanel	1364	B334	O.L. Vrouwestraat
Ten Broek	1409	Joan van Broke	1332	G181	Kromstraat
Ten Groenendaal	1409	Johan van den Gronendale	1385	H406	Groenendaal
De Vossenbergh	1413			F50	Rensweg
Miltschot	1421	Jan Ansems van Middelscoit	1379	G347	Miltschot
Nieuwenhuizen	1421			G434	Miltschot
Ter Ynde	1421			G242	Boekent
Strijbosch	1453	Ghevert van Stribosch	1364	B314,315	Hoek Pater Petrusstraat / Strijboscheweg
Mughof	1482			G239	Boekent
Op de Aa	1483			A214	Koksedijk
De Vogelzang	Voor 1500			K545,546,547	Lodderdijk

Lokaliseerbare hoeven.

Tabel 2: Waarschijnlijk lokaliseerbare hoeven

Naam van de hoeve	Eerste Vermelding	Persoon die naar de hoeve verwijst	Eerste Verwijzing	Vermoedelijke plaats Kadaster 1832	Huidige plaatsaanduiding
Ploesterdonk	1368			I560 of 563	Wijnboomlaan
De Kieboom	1378	Joan van den Kibome	1332	L318	Binderseind
Ten Boer	1380	Henric van den Bore	1332	H666	Kromstraat
Ter Vondervoort	1383	Joan van den Wondervoort	1332	H595 of 596	Broekstraat
Ter Eyken	1386			G58	Tereijken
Scherpenbergh	1402	Heynekens van Scarpenberch	1326	G225 of 226 of 228	Kromstraat
Paashoef	1404			E306	Hoek Paashoefsedijk / Eeuwseel
Tuermhout	1484			Omgeving van A223	Handelsteeeg
Steenwechs Goed	1490			L130	Nieuwstraat

Tabel 3: Globaal lokaliseerbare hoeven

Naam van de hoeve	Eerste Vermelding	Persoon die naar de hoeve verwijst	Eerste Verwijzing	Huidige globale plaatsaanduiding
De Bleek	Niet voor 1500	Dirk van den Bleke	1391	De Bleek
De Locht (Ten Loect)	Niet voor 1500	Henric van de Locht Peter van den Loec	Ca 1417 1364	De Mortel, Lochterweg
De Eeldonk (erf)	1379			Den Elding
Ter Beverdijk	1383			Deel/Beverdijk
Hazelbos	1404			De Mortel, waarschijnlijk ten noordoosten van de Stap
De Drybleye (erf)	1421			Dribbelsteweg
Aan ghenen Mortel	1476			De Mortel

Naam van de	Eerste Vermelding	
v	1366	
n Aarle	1366	
goed	1366	
l Esdonk	1366	
l Wijnboom	1377	
	1380	
ik	1383	
sdonk	1390	
rmolen	1407	